

A Bábel-Bibelvita.

A Delitzsch felolvasása nyomán keletkezett polémia az első fázis végére jutott. A tárgyalás be van fejezve. A vitát ismét és ismét előlről kezdő iratok és cikkek termelése ugyan még társul sem szűnt meg. A szaklapok hasábjain állandóan szerepelnek az ismert jelszó s alig mulik el hét, mely neves tudósok broszúrával az eddigiek számát. De e megkésített nyilatkozatoknak jelentőségük többé nincs. A kérdés tisztázását elő nem mozdítják, anyag, forma, szempont tekintetében a máris hallottaktól el nem térnek s így csak arra jók, hogy a perlekedők hosszú listájába egy-egy idáig nem figuráló nevet vezessenek be. A másfél esztendő, mióta a vita folyik, nagyon is elegendő volt, hogy a tárgyalt probléma minden részlete minden oldalról kellő megvilágítást nyerjen. Az összes érdekelt felek képviselői bőségesen elmondották, amit elmondani szükségesnek tartottak. Assyriológusok és ó-testamentomi kutatók, történészek és theologusok, liberálisok, közvetítők és orthodoxok, keresztyének és zsidók, szakemberek és laikusok valamennyien állást foglaltak Delitzsch előadásának minden tételével szemben, a megegyezés és eltérés határvonalait megvonták, érveiket magok mellett, az ellenfelek ellen részletesen kifejtették. A vita megindítója replikázott, félreértéseket corrigálva, előbbi állításokat módosítva, újakat harczba víve. Mindaz megtörtént tehát, ami a tárgyalás kereteibe tartozik. A polémia így a második stádiumba lép. Következik az összegezés, az eredmények constatalása és a belőlök folyó consequentiák megvonása.

Erre a feladatra vállalkoznak az alábbi sorok. Resummálják a vitát, számot adnak arról, ami mint bizonyos vagy valószínű vagy téves került ki a küzdelemből és végül megállapítják a tanuságot. A hangsúly természetesen ez utóbbin nyugszik. A tudományos polémia értelmetlenné válik, ha nem rejlenek mögötte elvi természetű következmények, melyeket az egyik fél érvényre juttatni, a másik megakadályozni törekszik. Elszigetelt localis differentiákért nem érdemes háborút viselni. Az elvi következmények adják meg a polémiának a létjogosultságot, az elvi következmények a centrum, amely körül a csatározás

lejátszódik. Ezeknek horderejétől függ a polémiának fontossága, maradandó hatása, a haszon, melyet a háborúskodásba fektetett tőke hoz. A következményeket felismerni, azokat helyesen mérlegelni tehát annyit jelent, mint a polémiát a szíven találni. A Babel-Bibelvita lényege is nem egy-két adat helyes vagy helytelen voltán fordul meg. A központi kérdés: micsoda elvi consequentiákat von maga után ez a hosszadalmas összeütközés a tudomány és a gyakorlat számára? A felelet dönti el a vitának értelmét, értékét, jelentőségét és jövődjő sorsát. Ha nincs mit válaszolni a kérdésre, a hallgatás maga szigorú ítélet a meddő szóharcz felett. Elültetett ág volt messzenyuló levelekkel, de gyökér nélkül. Ha ellenben van felelet a kérdő jelre, úgy azt világosan ki is kell mondani és nem mindenkinek jótetszésére bízni, hogy azt gondolja, amit éppen akar. A vitában résztvevők néhány odavetett megjegyzéstől eltekintve elmulasztották a consequentiákról bővebben és rendszeresen nyilatkozni. A mulasztást érthetővé teszi a harczczal járó elfogultság. Az ütközetben nehéz a jelen pillanattól eltekinteni és a távolabbi jövőre gondolni. Másrészt magyarázatul szolgálhat a német tudományos kutatás terén manapság uralkodó sajátosság egyoldalúság. Hol minden figyelem az egyes adatok felderítésére koncentrálódik, ott az összefoglaló és általános iránti érdeklődés és érzék szükségszerűen elsorvad vagy háttérbe szorul. De a vita nagy terjedelméből, elkeseredett hangjából és hosszadalmaságából eléggé ki lehet érezni, hogy nem alárendelt következmények körül folyt a háborúság.

I.

1. A problémának, mely Delitzsch nevével kapcsolatosan szerepel ma a köztudatban, története nem Delitzsch Frigyessel és nem az 1902. esztendővel kezdődik. Ki csakis az utolsó másfél év idevágó productumait kísérte figyelemmel, annak azt a hamis képet kellett nyernie a polémiáról, mintha az csupa új, idáig ismeretlen és soha nem hallott állítás körül forogna. Delitzsch nem tartotta szükségesnek hallgatói és olvasói előtt feltárni, őket nyomatékosan figyelmeztetni, hogy csekély kivétellel mindabban, amít velök közöl, ő nem felfedező, hanem egyszerű referens, nem mester, hanem tanítvány. Hasonlókép jártak el azok, kik mellette vagy ellene perbe szálltak. Abban a tekintélyes irodalomban, mit a vita létrehozott, csak szórványosan akad néhány czélzás, mely az előző munkásságra utal. A hadjárat Delitzschnek és kizárólag őneki szól. „Delitzsch felfogása“ a parole, mely az érdeklődőket a barátok vagy ellenségek táborába osztja. Így a vita már a legelső kérdéseknél helytelen szempont alá került. A közönség előtt úgy tünt fel, hogy váratlan jöve-

vényekkel kell leszámolni, pedig régi ismerősökről volt szó. Az összes felelősség egy ember fejére zúdult, kinek legfőbb bűne pedig csak abból áll, hogy olyat állított, mit előtte már sokan állítottak. A tévedést el fogja oszlatni az előzmények elmondása. Kimutatása annak, hogy az előadott tételek közül mi minden volt discussio tárgya, mielőtt Delitzsch a felolvasó asztalhoz lépett. Az anyag nagy terjedelme persze nem engedi meg az összes részletekre való kitérést. Meg kell elégedni a legkiemelkedőbb mozzanatokkal, melyek azonban mindazt magokban foglalják, mi a tisztánlátáshoz szükséges.

A mult század közepéig a régi Babyloniáról csak annyi volt ismeretes, amennyit az ÓT és egy-két görög író megőrzött. Ezeknek szükségavü adataihoz nem szabad különösebb igényeket kötni. A külső történetről alig nyujtanak valamit.¹⁾ Ugyanily fukarok, ha valaki a vallás, a szokások, intézmények, mondák vagy elbeszélések felöl kér tőlük felvilágosítást. A babyloniai mythologia köréből Eusebius († 340 Kr. u.) excerpáló munkássága tartott fenn néhány részletet. Nem közvetlen forrásból, hanem azon görög művek révén, melyek néki még rendelkezésre állottak. Alexander Polyhistort (Kr. e. ca. 100—50), Apollodort és Abydenost nevezi meg, mint akiktől a kivonatokat vette. Ezek viszont Berossusra hivatkoznak, a babyloniai papra, ki Kr. e. 275 táján élt s kinek elveszett műve a *Babyloniá* címét viselte. A töredékek között a figyelmet leginkább az *özönvíz-történet* köti le. A babyloniaiaknál Berossus szerint az a rege járta, hogy Xisuthros idejében rettenetes áradás látogatta meg a földet. Mielőtt a baj elközelgett volna, megjelent Xisuthrosnak álmában Kronos és tudtára adta, hogy legközelebb az egész emberiséget özönvíz fogja elpusztítani. Együttal meghagyta neki, vigyen „minden írást“ Sisparába, ássa ott el, azután építsen egy hajót, menjen be rokonaival, vigyen magával ételt, italt, továbbá állatokat, madarakat és legyen az utazásra készen. Xisuthros megfogadta a parancsot, épített egy 5 stádium hosszú, 2 stádium széles hajót és bement családjával és bevitte mindazt, amit az Istenség mondott . . . . Miután az áradás elmúlt, Xisuthros néhány madarat bocsátott ki, de minthogy ezek se táplálékot, se nyugvóhelyet nem találtak, visszatértek. Pár nap mulva ismét próbát tett velök, újból kibocsátotta őket és azok bizonyos idő mulva agyagtól szenyas lábakkal jöttek meg. Mikor harmadszor is útnak eresztette őket, nem jöttek többé vissza. Xisuthros erre szétbontotta a hajó deszkáit, kinézett és látta, hogy a hajó egy hegyen fennakadt. Kiszállt feleségével, leányával és a kormányossal, megcsókolta a földet, oltárt épített

¹⁾ cf. Herodot I. 177—200.

és azután hirtelen azokkal együtt, kik vele a szárazra léptek, eltűnt. A hajón maradtak hosszas várakozás után keresésre indultak. Megtalálni ugyan nem sikerült a keresetteket, de a magasból egy hang hallatszott, mely felszólította őket, legyenek istenfélők, mint Xisuthros és a vele levők, kik kegyességök miatt az Istenek lakhelyére jutottak. A föld, melyen tartózkodnak, Arménia földje, de menjenek vissza Babyloniába, ássák ki az írásokat és terjeszszék azokat az emberek között. A hajóból kijövők engedelmeskednek, visszatérnek Babyloniába „és sok várost alapítottak, szentélyeket megújítottak és Babylont is újból felépítették.“¹⁾ Ezen elbeszélés és a bibliai özönvítörténet rokon vonásait külön kiemelni felesleges, annyira szembeötlők. Feltűntek azok már a multban és magyarázatot követeltek. A magyarázat látszólag egyszerű volt és megnyugtató. Mi Eusebius excerptumában az Írás tudósításával egyezik, az bizonyára a Genesisből került Berossus szövegébe.²⁾ Valószínűnek látszott, hogy a babyloniai pap járatos volt az ó-test.-i iratokban és hogy már ő szőtte bele a bibliai részleteket saját népe mythosába. A következtetés persze azon a bizonytalanságon épült fel, mely Berossus töredékét övezte. Mit a világ Babyloniáról, annak szellemi életéről és szellemi életének hatásáról tudott, alig volt több a semminél. Berossus alakját homály takarta. Szava-hihetőségére, megbízhatóságára hiányzott minden bizonyíték. Forrásait ő maga nem mondja meg s így megengedhető volt a felvétel, hogy azok jórészt az ÓT-ban keresendők. A következtetés az akkori ismeretek szűk korlátai között természetes. Ma könnyű rámutatni, mily kevéssé találta el az igazságot. Eusebius a Chronikonban Alexander Polyhistor kalauzolása mellett a teremtsmythos fragmentumát is közli, mely szintén Berossus munkájából származik. Babyloniai elbeszélés és ó-test.-i tudósítás között a hasonlóság itt nem oly világos, mint az özönvítörténetnél. Egyes vonások közösségének indoklásául itt is elegendőnek látszott ugyanaz a suppositio, melyen a másik két elbeszélés viszonyának eldöntése nyugodott.

Évezredes tabula rasa után félszázaddal ezelőtt új élet fakadt az egykori Babylonia és Assyria talajából. Megindultak az ásatások, rendszeres felkutatása az eltemetett emlékeknek.

¹⁾ Berossus e töredékét Alexander Polyhistor nyomán Eusebius a Chronikonban közli. A szöveg teljes fordítását l. Schrader, Keilinschriften u. das AT. 3. Aufl. 1902 p. 543-544. Kivonatos ismertetését Dillmann, Genesis⁶ 1892 p. 133, Gunkel, die Genesis 1911 p. 62. Ugyancsak Eusebius Abydenostól is közöl egy fragmentumot, mely szintén Berossusra megy vissza (Gunkel p. 63) s mely csak lényegtelen eltéréseket mutat a fenti elbeszéléstől.

²⁾ Dillm. p. 134. Sayce, Alte Denkmäler im Lichte neuer Forschungen p. 14. 15.

Botta 1843—45-ben feltárta a chorsabadi magaslatot. Néhány évvel később (1849—51) Layard a kujundsiki halom bensejét tette vizsgálódás tárgyává. Következett a francia expedíció (1852—54) Babylon területén, az angol Loftus és Taylor vállalkozása (1853—54) Warka, Senkerek és Mukajjar környékén. Mit a föld bomlasztó hatalma nem tudott megsemmisíteni, az most ismét napfényre került. Városok alapfalai, paloták fundamentumai, alabastromba vésett reliefek, téglákra rótt feliratok. Minde maradványok fogyatékoságuk daczára is gazdag felvilágosítást adtak arról, miről odáig oly keveset lehetett mondani. Első sorban a kétfolyamvidéki világbirodalmak külső történetéről. A királyok az emlékeken magok beszélnek el életük folyását. Feljegyeztetik, mikor vették át az ország vezetését. Száraz statisztika formájában évről-évre beszámolnak hadjárataikról, hódításaikról. Elősorolják a szélrózsa minden irányában fekvő népeket, kisebb-nagyobb tartományokat, melyeket adó alá hajtottak, megsarczoltak vagy deportáltak. Különös kedvteléssel, a szigorú pontosság látszatával összegezik a zsákmányt, az elesetteket, kivégzetteket és fogságba vittek számát. Ékiratos tudósításaihoz rendszeren illusztrációkat csatolnak. Az utókor ne csak szóval értesüljön az ő tetteikről, de köbe vésett képek által is. A háború menetének minden részlete gazdag variációkban megtalálható e reliefeken. Kezdve a csapatok elindulásától a hadvezér diadalmas visszatéréseig. Ez emlékek fellelése a régi Kelet történetének legfontosabb fejezetét tette hozzáférhetővé. Babylon és Assyria történetét most már reális alapra lehetett fektetni. Megnyitották az eredeti kútfők, melyeknek hiányát oly sokáig érezte a kutatás. Ha a teljességet illetőleg az anyag sok kívánni valót hagyott is hátra, a kezdet messze túlszárnyalta a valaha táplált reményeket. Az eredmények azonban nemcsak az assyriológiának szóltak. Részt követelt a haszonból az ó-test-i tudomány is. Nyilvánvaló volt, hogy a történet, földrajz, ethnographia szempontjából elsőrangú segédforrásra tett szert az Írás tanulmánya. Izrael és Juda közel 3 évszázadon át állt közvetlen politikai összeköttetésben a Tigris és Eufrát partján lakó hatalmakkal. Ebbe az időszakba esik a próféták működése. A történeti könyvek, a prófétai iratok lépten-nyomon reflektálnak az éjszaki ellenségre. De megjegyzéseik sokszor túlságosan szűkszavúak, homályosak vagy ellenőrizhetlenek. Más tudósítások pedig nem segédkeznek a bizonytalanság eloszlatásán. A mesopotámiai ásatások végre meghozták, mire oly nagy szükség volt. Az ő támogatásuk mellett az ó-test-i közleményeket ellenőrizni és kiegészíteni lehetett. Hol az Írás csak egy-egy nevet őrizett meg, ott az ékiratok gyakran hosszas történettel szolgáltak. Népek, melyekről az ÓT-nak nincs mit jelentenie, most változatos sorsuk aprólékos eseményeiben is ismertekké váltak. Kétes

prófétai czélzások a világpolitikai constellatio feltárásával egyszerre érthetőkké lőnek. És a domborművek nem egy részlethez nyujtottak minden beszédnél világosabb commentárt. A görög források morzsái helyett most gazdagon terített asztal kínálkozott az éhezőknek. Az ÓT magyarázói nem mulasztották el a váratlan felfedezéseket az Irás szolgálatában értékesíteni. Exegeták, historikusok ez időtől kezdve bőven felhasználták mindazt, mi megbízható eredménykép az izráeli történet számára felhasználható volt.

A két nép szellemi kapcsolatáról a talált ékiratok alapján egyelőre nem lehetett nyilatkozni. A szerencsés kezdeményező a fenti ásatások után két évtizedig váratott még magára. Layard Ninive felkutatásánál Assurbanipal könyvtárának egy részére bukkant. Az össze-visszatört tábladarabok, számszerint mintegy 20,000, a British-Museumba kerültek. Jó idő mulva az assyr osztály öre, George Smith, vállalkozott, hogy ez irtózatos zűrzavarba némi rendet hozzon. Az egyik töredékcsoportban a babyloniai *özönvizektörténet* eredetijét sikerült megtalálnia. 1872. dec. 3-án a Society of Biblical Archaeology előtt bemutatta a babyloniai szöveg fordítását, figyelmeztetve azon frappáns egyezésekre, melyek ezen mythos és Gn. 6—9 között észlelhetők.¹⁾ Az ékiratok elbeszélése eposz formájába van öntve, hőse Hasisatra (vagy Atrahasis). Az ő korában határozta el a felső hatalmak, hogy özönvizet küldenek a földre. De Ea, egyike az Isteneknek, megsajnálta a Surippak városában lakó Hasisatrát, feltárta előtte a tervet és meghagyta neki, készítsen egy hajót és vigyen bele minden élő lényből néhány darabot. A hajó nagyságát is előírta: a hossza 300 rőf, a szélessége és magassága 60—60 rőf legyen. Ha Surippak lakói esetleg tudakolnák, miért építi a hajót, ne árulja el a valódi okot. Csak annyit mondjon, hogy messze tengeri útra készül, felkeresni Eát, az ő urát, hogy ezentúl annak közelében lakjék. Hasisatra úgy tett, mint Ea rendelte. Elkészítette a hajót, pontosan megvizsgálta minden részét, majd kátránnyal bekente belsejét és külső falait. Azután mindent bevitt, ami csak belefért: aranyat, ezüstöt, szolgálkat, szolgálányokat, négylábú állatokat és madarakat, végül családjának tagjait. A mondott időben egy hang felszólította: Menj be a hajóba és zárd el az ajtót. Hasisatra bement és a hajó vezetését a kormányosra bízta. Reggelre rettenetes fergeteg jött. Mendörgés töltötte be a levegőt, forgószelek vágtattak, a zsilipek megnyiltak és a vízi szellemek elárasztották a földet. A megsemmisülés e perczeiben „testvér nem gondolt testvérré, az emberek nem ismerték többé egymást.“ Az általános fölfordulástól

¹⁾ Kaulen, Asszyria és Babylonia a 4-ik kiadás után fordította Szabó Árpád 1891 p. 47. Hommel, Geschichte Babyloniens u. Assyriens 1885 p. 126.

magok az Istenek is megrémültek. Ebek módjára kuporodtak a menyei rács mellé. Istar jajgatásban tört ki és a többiek vele sirtak. 6 nap és 6 éjjel tartott a vihar és ezalatt minden élet elpusztult a földön. A 7-ik napra lecsendesültek a fellázadt elemek, az áradás megszűnt. Hasisatra benn a hajóban sírva gondolt a künn történetekre, „hogy az emberek tanyája iszappá változott.“ Mikor kinyitotta az ablakot s újból megpillantotta a világosságot, leült és könyek csorogtak végig arczán. A hajó Nizir országa felé úszott. Itt időzött 6 napon át. A 7-dik napon Hasisatra egy galambot bocsátott ki. Az ide-oda repült, nyugvóhelyet azonban nem talált és visszatért. Azután egy fecskét eresztett utnak, az is nemsokára megjött. Midőn végül egy hollót küldött ki, az látva a víz apadását nem tért többé vissza. Hasisatra erre feltárta az ajtót s a hajóban levőkkel kiszállott. Majd oltárt épített, azon áldozatot mutatott be és kellemes szagú nádat és cyprusfát helyezett a tűzre. Az Istenek mohón szívták magokba az illatot, mint a legyek sereglettek az áldozó köré. Eljött Istar is és keserű szavakban tört ki Bel ellen, ki az özönvizet a földre hozta és részvétet nem érezve az emberek romlását felidézte. Midőn Bel is megjelent, megütközéssel szemlélte a hajót. Mértéktelen haragra gyulladt, hogy az általános pusztulásból néhányan mégis megmenekültek. Az Istenek közül valaki bizonyára elárulta a titkot. Ea igyekszik a felháborodott Belt lecsendesíteni: Ha az emberek közül bűnös valaki, szenvedjen az illető, de nem igazságos dolog egyetemes ítélettel a hívőt és kegyest is sujtani. Ne bocsásson többé Bel özönvizet a földre, hanem küldjön oroszlánokat és azok irtsák ki a vétkeseket. Jöjjön éhség vagy dögvész, az kevesbítse az emberek számát. Igaz, az ő révén szabadult meg Hasisatra a haláltól, de ő csak álomban figyelmeztette kedvenczét a közelgő veszedelemre. Bel e szavakra megbékült. Megáldotta Hasisatrát és hozzátartozóit és kijelentette: Hasisatra és felesége idáig emberek voltak, most legyenek az Istenekhez hasonlók. Lakjanak ezentúl messze távolban, a folyamok torkolatánál. Így is történt. Az Istenek a távolba helyezték őket.¹⁾

Smith közleménye érthető feltűnést keltett a tudományos világban. De mozgásba hozta a laikus közönséget is. Az angol napilapok behatóan foglalkoztak a mindenkit érdeklő témával. A sajtónak Delitzsch felolvasásánál játszott szerepe csak megisméltése annak, mit az angol hirlapirodalom 30 évvel ezelőtt Smith előadása után producált. Az általános benyomás angol körökben az volt, hogy a babyloniai mythos révén az emberiség

¹⁾ Kaulen, p. 211—216; Gunkel, Schöpfung u. Chaos 1895. p. 423—428 (Zimmern fordításában); Schrader, Keilinschriften u. d. AT. 2. kiadás 1883 p. 55—79 (Haupt excursusa); 3-ik kiadás 1903 p. 544 s köv.

megbecsülhetlen bizonyíték birtokába jutott az Irás hitelre-méltósága mellett. „Az ékiratos özönvíztörténet nagy értéke abban rejlik — írta néhány esztendővel később Smith —, hogy önálló pendantjaként lép fel a bibliai tudósításnak és ennek javára a legrégebbi tanuságot szolgáltatja“.¹⁾ A felfedezést ép ezért osztatlan öröm kísérte. Minden oldalról sürgősen óhajtották, vajha a Genesis egyéb részleteire is hasonló fény derülne. Az intenzív érdeklődés arra indította a Daily Telegraph főszerkesztőjét, Edwin Arnoldot, hogy a lap költségén expedíciót szervezzen a ninivei ásatások folytatására és annak vezetésével Smitht bízta meg. Speciális célja a vállalatnak a Genesis elbeszéléseivel rokon babyloniai legendák felkutatása illetve a British-Muzeumban levő ilyenmű töredékeknek kiegészítése volt. Smith eleget tett a felszólításnak és fél esztendőt töltött a távol keleten.²⁾ Talált is a vízözön- és a teremtéstörténethez tartozó néhány beces fragmentumot.³⁾ Röviddel a visszatérés után a British-Museum 20.000 M-nyi költséget bocsátott rendelkezésére és Smith újból felkereste az ásatások helyét ugyanazon czéllal, mint az első alkalomkor. A második expedíció 1873. novembertől 1874. júniusig tartott. A két útról magával hozott anyagot, miután előzőleg már egyes részeket önállóan publicált, összefoglalva *The Chaldean Account of Genesis*-ben tette közzé (1875).⁴⁾

Smith már 1872-ben, felfedezései elején, meg volt győződve, „hogy a Genesis *összes* régibb elbeszéléseire a babyloniai és assyr romhalmazok alatt oly soká eltemetett feliratok új és meglepő fényt fognak vetni“. Ez a szempont irányította további kutatásait, expedícióit. A *Chaldean Account of Genesis*-ben igazolni kívánta, hogy feltevésében nem tévedett. A Gn 1—11-ben foglalt közlemények parallelái csakugyan fellelhetők a babyloniai emlékeken. Izráeli hagyomány szerint az emberiség őstörténete a teremtés, a paradicsomban való időzés, a bűnbeesés, az egész emberi nem megromlása, a vízözön, a bábeli torony építése és az ott végbement szétszóródás egymásutánjában játszódott le. Ugyanígy szól a két folyamvidéki tradíció is. A babyloniai legendák ugyanazon sorrendben helyezkednek egymás mellé, mint a biblia tudósításai. Az elbeszélések tartalma is nagyjában feltűnően megegyezik. Az Eufrát és Tigris partján ha nem is

¹⁾ Chald. Genesis 1876 p. 234.

²⁾ 1873 elejétől ugyanazon év júliusáig.

³⁾ Chald. Genesis p. 7.

⁴⁾ A munkát németre Chaldäische Genesis címmel Delitzsch Hermann fordította (1876), excursusokat Delitzsch Frigyes adott hozzá. Smith 1876-ban harmadik expedíciót vezetett a régi Assyriába. Ez útról nem tért többé vissza. Meghalt pestisben Aleppóban. Hogy az egykori hethita város Karkhemis az Eufrát mellett fekvő Dserabissal azonos, azt Smith e harmadik expeditionál állapította meg.

szó szerint úgy, de hasonlóan beszélték el a legrégebb kor eseményeit mint a Jordán környékén a Libanon tövében. Hol a hasonlóságot nem lehet még elegendőképpen kimutatni, ott az ékiratok töredékes volta a hibás. A jövőnek bizonyára sikerülni fog a fogyatékos pótolni. Fontos, hogy a babyloniai legendák sokkal terjedelmesebbek mint az Irás közleményei. Anyaguk is gazdagabb. Dibbarra tetteiről, Izdubar kalandjairól, melyek oly nagy helyet foglalnak el a babyloniai hagyományban, az Irás vagy semmit vagy alig valamit őrizett meg. Az eredetiség és függés kérdéséről Smith nem akar nyilatkozni. „Megelégszem annak kiemelésével — írja munkája végén —, hogy a hagyományok tartalma nemcsak a babyloniai feliratok, de a biblia szövege szerint is az Eufrát völgy szomzúságához és pedig különösen Babyloniához fűződik . . . . De a további kutatások eredményét kell bevárunk, hogy e mondák vándorlásának és változásának történetéről valami biztosat állíthassunk.“¹⁾

Abból, amit Smith munkája felölel, a már elmondott özönvíztörténeten kívül két részlet érdekel itt közelebbről. Az egyik a teremtés, a másik a bűnbeesés története. Mindkettőnek jelentékeny szerep jutott a Bábel-Bibelvitában és mindkettőt Smith tette legelőször megbeszélés tárgyává. Az ékiratokon olvasható *teremtésmythos* ouvertureje nem a szellemnek a vizek felett lebegése, sem az isteni parancsszó, hanem zürzavar, harc és félelmetes háborúság. Mindeneket megelőzőleg egyedül Tihâmat létezett, a mindenségnek anyja, a chaotikus víztömeg, melyet tengeri szörnyeteg formájában ír le a babyloniai phantázia. Ekkor keletkeztek az Istenek. Lahmu és Lahamu. Ansar és Kisar és a többiek, amint egymás után következnek. De Tihâmat fellázadt az új Istenek ellen. Az ok, mely őt e lépésre indította, nem mondható meg. A táblának azon része, mely az összeütközés miéértjéről referált, hiányzik. Csak az előkészületekről értesül az olvasó. Tihâmat csodás lényeket teremtett, óriási kígyókat, sárkányokat, skorpio- és halembereket, ezek voltak az ő segítő társai. (I. tábla.) Az Isteneket a veszedelem láttára rettegés fogta el. Anuhoz fordultak, védné meg őket, Anu azonban nem mert a kétes harcra vállalkozni. Egyedül Bel-Marduk mutatkozott hajlandónak, Tihâmattal szembeszállni. De egy feltételt kötött ki. Ismerje el őt az Istenek collégiuma a legkiválóbbnak és biztosítsa neki a sorsmegállapítás jogát. (II. t.) Az Istenek tanácsra gyűltek össze. Miután fényes lakomát tartottak (III. t.), beleegyeztek, hogy Bel-Marduk legyen ezentúl vezetőjük és hogy az ő szava bírjon legnagyobb súlylyal minden kérdés eldöntésében. Bel-Marduk már most felkészült a harcra.

¹⁾ Chald. Gen. p. 254. 255.

Ijjat, nyilat, puzdrát, villámot és hálót vett magához, kirendelte a szeleket, hogy ezek támogassák őt a küzdelemben. Felszállott tűzlovaktól vont szekereére és megindult Tihâmat ellen. A lázadók Bel-Marduk közeledtére megrémültek. Tihâmat szidalmakat szórt az Isten ellen, de ez hálójában megfogta őt, feltárt torkába behajtotta a szeleket, nyilat lőtt beléje és megölte. Azután a segítő szörnyetegeket tette ártalmatlanná. Majd visszatért Tihâmathoz, a hullát két részre vágta, az egyik felet menybolttá, a másikat földdé alakította. A boltozat elébe reteszt tölt, öröket is állított oda, meghagyva nekik, hogy a vizeket ki ne erezszék. (IV. t.) Utána elrendezte az égi testeket a boltozaton, kijelölte az állatkör helyét. (V. t.) A továbbiak vagy egészen elvesztek vagy csak nagyon töredékesen maradtak meg. A VI. tábla hiányzik. Sejteni lehet, hogy a halak és madarak létrejövetele volt rajta elmondva. Erre enged következtetni az a néhány fragmentáris megjegyzés, mely a VII. táblán olvasható s mely a négy lábúak, a háziállatok és vadállatok teremtéséről beszél. Az emberről nem hallani semmit. A róla szóló táblát talán ugyanazon sors érte, mint a halak és madarakról szólót. A befejezés egy dicsőítő ének Bel-Mardukra, a mindenség Urára.¹⁾ Így az ékiratos tudósítás, amennyire az még kibetűzhető. Smith különös figyelmét természetesen a teremtésnek actusai köztették le. Itt vannak azok a részletek, amelyek a Gn. 1. fejezetével közvetlenül párhuzamba állíthatók. Iparkodott is adatot és gyanítást, sejtést és bizonyítékot a kettő hasonlóságának feltüntetésére értékesíteni. Az eredmény, amelyre jutott, az volt, hogy bármily hiányosak legyenek is a feliratok, a teremtés előadásánál az izráeli és babyloniai hagyománynak tartalmi és sorrendi megegyezése teljesen evidens. A mythos egyéb anyagával azonban nem tudott mit elkezdeni. Felismerte, hogy Tihâmat és az ó-test-i tehom egy és ugyanaz. (p. 64.) További kapcsolatot nem talált. A Tihâmat és Bel-Marduk között lefolyt

¹⁾ L. Gunkel, *Schöpfung u. Chaos* p. 401—417 (teljes fordítás Zimmerntől); Schrader, *Keilinschr. u. d. AT.* 3. kiadás p. 490—497. Kaulen p. 218—223. Az eposnak fenti ismertetése elüt attól, a mit a Chaldäische Genesis p. 61—93-ban mond. Smith közleményei majd többet majd kevesebbet tartalmaznak. Töredékek vannak felvéve, melyek nem tartoznak az eposhoz, viszont hozzátartozók hiányzanak vagy másutt vannak elhelyezve. Leginkább felülük, hogy Smith minden különösebb ok nélkül Tihâmat lázadását és legyőzetését nem a teremtés praeludiumának, hanem a bűnbeesés története egy jelenetének kívánja tekinteni. „Jelenleg legalább abban a véleményben vagyok, hogy a gonosz hatalommal folytatott háború nem, mint azelőtt hittem, a teremtést megelőzte, hanem a bűnbeesést követte. Igaz, határozott bizonyítékot erre nem tudnék felhozni“. (p. 87.) Utólag nyilvánvaló, hogy az ő régebbi hite járt a helyes nyomon. Ismélések elkerülése végett czélszerűnek látszott az epos tartalmát úgy adni, amint azt nemsokára Smith után (l. Kaulen) a kutatás megállapította s amint az két évtized óta közkézen forog.

harcznak az ÓT-ban nincsen parallelája, ez volt a végszó, melylyel Smith e fejezet tárgyalását lezárta. Fordítva áll a dolog a *bűnbeesés történetével*. Ennél meg a babyloniai emlékek hagyták cserben a keresőt. A Gn 2. 3-ban foglalt elbeszélés az eddig ismert ékiratos feljegyzéseken sehol sem fordul elő. De Smith vállalkozott annak beigazolására, hogy ez a történet a babyloniaiaknál is otthonos volt. Ha már nem tudta az egész épületet rekonstruálni, legalább a legkülönbözőbb helyekről vett törmelékekkel igyekezett kimutatni, hogy az épület valamikor mégis létezett. A kígyó nem más, mint a babyloniai Tihámat, a tengeri szörnyeteg, a zürzavar és rendetlenség szelleme, az Istenek ellenlábas. Az Éden kertje Gandunijas tartománynak felel meg, melyet szintén 4 folyó vize öntözött. Az élet fája azonos Anu szent berkével, hol az őrizést Gn 3, 24-gyel egyezőleg szintén a 4 világtáj felé forgó kard és a két kerub teljesítette. Mind ennél fontosabb azonban Smith számára az a kép, melyet a British-Museum gyűjteményéből sikerült előteremtenie. Középen fa áll szétnyúló ágakkal, alul lelógó gyümölcsessel. Két oldalt egy-egy alak ül, a jobb oldalinak fején szarvak láthatók. Mindketten a fa felé nyújtják ki karjokat. A kép bal szélén kacskaringós vonal húzódik, a kígyó. „Tény az, hogy ezeken a régi képeken egyetlen egy jelenet sincs tisztán a képzeletből merítve, hanem hogy valódi vagy ilyennek gondolt események és legendai alakok azok, amelyeket a művészek megörökítettek. Ép azért e képből kétségtelen, hogy a Genesiséhez egészen hasonló formájú bűnbeesés-történet már ősidóktól fogva Babyloniában is ismeretes volt“. (Chald. Gen. p. 87.)

Az assyriologus Smith közleményei legközelebből az ó-test.-i tudományt érintették. Neki kellett első sorban nyilatkoznia és a kívülről felvetett probléma sorsáról saját területén döntenie. A Chaldäische Genesis az ó-test.-i kutatók körében nem aratott teljes sikert. A szerző lelkesedése, sokszor brilláns éleslátása, egy-egy frappáns felfedezés és a megkapó előadás sem tudta elfeledtetni a kézen fekvő hiányokat. Smith munkája telve volt egy geniális úttörő hibáival. Meggyőződésének igazságába vetett hite nem állott arányban az adatokkal, melyekkel rendelkezett. Az anyagnak kellett az ő felfogásához simulnia és nem az ő felfogásának az anyaghoz. Feltette, hogy megtalálja a babyloniai Genesiset és csakugyan megtalálta. A kedvenc gondolatától táplált elfogultság mindenütt akadtt nyomokra és bizonyítékokra. Hol az összehasonlítás akadályokba ütközött, ott, bár jóhiszeműleg, erőszakos változtatásokat is hajlandó volt megengedni. Ha érezte, hogy egy-egy pillér nem elég szilárd a tetőzet hordására, nem saját magában, hanem a feliratok fogyatékoságában kereste az okot. És bizott a jövőben, jobban mint szabad lett volna. Nem volt nehéz a gyenge oldalakat

felismerni és a munka egészéről az ítélet megalkotni. Több volt benne az ötlet, mint a megbízható eredmény. Az alaptételt az ó-test.-i tudomány nem fogadhatta el. Hogy a bibliai Östörténet a maga teljességében és egymásutánjában az ékiratokon is fellelhető, azt Smith minden ügyessége se tudta valószínűvé tenni. A kérdés csak az lehetett, hogy vajjon esetleg egyes legendák azonossága vagy hasonlósága constatálható-e? A probléma súlypontja az egészről a részekre ment át. A Chaldäische Genesisnek itt több szerencséje volt. A skeptikusok és bizalmatlanok pártját ellensúlyozta a hívek és követők tábora. A két nép teremtés- és bűnbeeséstörténetéről nem egy ó-test.-i kutató egészen úgy gondolkozott, mint Smith. A legmesszebbmenő hatást azonban a vízözöntörténet érte el. Ez a történet szolgáltatott egyúttal közvetlen alkalmat a további discussióra is. Az egyező vonások pusztá egybevetésével a kérdésnek csak bevezető része volt elintézve. A megoldandó csomó ezután következett. Smith homályban hagyta, hogy minő összefüggés van a két traditio között, hogy hol keresendő az elbeszélés szülőházája, hol az új otthon, hová idővel elszármazott? Az ó-test.-i kutatók többségének szemében az ásatásokból szerzett tanúság, Babylonia ősrégi története, emelkedett culturája, e culturának az apróbb tartományokra súlyosodó hatása, az ékirati tudósítás magas kora, magának az elbeszélésnek tartalma és topographiája, az izráeli hagyománynak Mesopotámiához fűződése Babylonia prioritásának javára billentette a mérleget. A babyloniai szellem termelte, az izráeli csak átvette a vízözönlegendát. Hogy mikor és milyen módon? — arról különböző vélemények kerültek forgalomba.¹⁾ De e differentia nem bírt jelentőséggel. A lényeges az volt, hogy az ó-test.-i tudomány elismerte, hogy a biblia egyik fontos szakasza kétségtelenül idegenből, Babylonia földjéről származott. Ez az Irás tanulmányozásának történetében új fejezet kezdetét jelentette. Az izráeli traditio kilépett az izolált állásból és közvetlen kapcsolatba jutott egy másik nép traditiojával. Megszületett a Bábel-Bibelkérdés, mely azóta nem került le többé a napirendről. Minden ó-test.-i kutatónak határozottan számot kellett vetni avval, hogy az izráeli hagyomány mily mértékben eredeti és mily mértékben idegen befolyás alatt álló? Így Smith fáradozása a tévedések és hiányok, a túlzás és elfogultság daczára is alapvető fontosságú. Elvégre mégis ó volt az, ki a kutatást az új irányba terelte.

Az ó-test.-i exegeták fentjelzett állásfoglalása megtalálható Buddenak *Biblische Urgeschichte*jében is (1883). Budde is

¹⁾ L. Goldziher, *Der Mythos bei den Hebräern* 1876 p. 380-385. Dillm. p. 135. Stade, *Geschichte des Volkes Israel* 1887. I. 632. Wildeboer, *Die Literatur des Alten Testaments* 1895. p. 12.

viSSzautasítja Smith indokolatlan alaptételét. Az egyes elbeszélések rokonságának vizsgálatánál pedig nagy rezerváltságot tanusít, nagyobbát, mint nem egy munkatársa. Hogy a bábeli torony építéséről és az ott végbement nyelvzavarról szóló közlemény (Gn. 11) babyloniai mythosra menne vissza, azt már a Babel szó héber etymológiája (v. 9.), ami az ó-test.-i elbeszélés alapja, egyenesen kizárja (p. 385—388). A babyloniai bűnbeeséstörténetről nem lehet komolyan beszélni. A Smith közölte kép értelmét semminemű feljegyzés nem világosítja meg. A kép maga pedig nyilván ellentmond annak, hogy valaki rajta a Gn. 2. 3-ban foglalt történetet keresse. Mindkét alak kinyújtott kézzel van ábrázolva; mindketten teljesen fel vannak öltözve; mindketten ülnek; a kígyó nem előttük, de a háttérben látható. E vonások ép nem egyeznek a bibliai elbeszélés vonásaival (p. 74—79). A negatívum mellett azonban van Budde munkájában positivum is, mely a tárgyalt problémát egy lépéssel előbbre vitte. Smith a Chaldäische Genesisben bemutatva mindazon ékiratos töredékeket, melyek a babyloniai *teremtéstörténetről* szólnak. Azok alapján igyekezett bizonyítani, hogy babyloniai és izráeli hagyomány fedik egymást. Az anyag hiányossága rögtön szembeötlött és Smith következtetésének megbízhatóságát sokak számára kétségesse tette. A teremtés actusai közül mindössze csak hármat tudott az ékiratokon felfedezni. A babyloniai teremtélegendát Berossus is megőrizte s e tudósításnak kivonata Alexander Polyhistor közvetítésével fenmaradt Eusebius Chronikonjában. Berossus e fragmentumát Budde részletes vizsgálatnak vetette alá a *Biblische Urgeschichte* 473—485. lapjain. A babyloniai pap közleménye szerint abban az időben, midőn a mindenség még homály és víz volt, csodálatos lények léteztek: emberek két szárnynyal, négy szárnynyal és két arcczal, egy testtel de két fejjel, mások emberi alakkal de kecskelábakkal és szarvakkal. Voltak ökrök emberfejjel, kutyák négy testtel, lovak kutyafejjel és egyéb mindenféle csodás állatok. Ezek felett egy nő uralkodott, kinek neve chaldul Thamte, görögül Thalassa. Az asszonyra rátört Bel, kettéhasította és egyik feléből a földet, a másikkból az eget formálta, a szörnyetegeket pedig megsemmisítette. (Ez az elbeszélés — fűzi hozzá Eusebius — természeti jelenségek allegorikus magyarázata akar lenni: a mikor ugyanis a mindenség még csupa víz volt, akkor Bel széthasította a sötétséget, az eget elválasztotta a földtől és a mindenség rendjét megállapította. A szörnyetegek nem tudták a világosságot elviselni és elpusztultak.) Bel látva a földet, hogy az telve növényzettel, de emberek nem lakják, megparancsolta az egyik Istennek, vágja le az ő fejét és a kiömlő vért keverje össze a földdel, hogy emberek és állatokat lehessen készíteni, melyek a levegőt elbíráják. (Valóban ezt meséli Berossus — jegyzi meg

újából Eusebius — Alexander Polyhistor tanúsága szerint. Azt állítja, hogy ezen Isten levágta a saját fejét és hogy a többi Istenek a kiömlő vért egybekeverték a földdel és abból embereket formáltak. Ez volna az oka annak, hogy az emberek eszes lények, az isteni értelem részesei.) Bel hozta létre a napot, holdat, csillagokat és az 5 bolygót is.¹⁾ Így a töredék. Budde első sorban a szöveg megbízhatóságát kívánja tisztázni. Berossus szavahihetőségére az eredeti babyloniai emlékek teljes világot vetettek. Az özönvíztörténet ékiratos recensiojából a leghatározottabban kitűnik, hogy az előző kutatás helytelen nyomon haladt, hogy a babyloniai pap járatos volt népe hagyományában, azokat pontosan ismerte és művében hitelre méltóan reprodukálta. A teremtéstörténetnél is nyugodt lehet mindenki, hogy Berossus a babyloniai legendát híven származtatta át az utókorra. Nem lehet ezt mondani azokról, kik művét kivonatolták. Eusebius szövege magán viseli a tendentia bélyegét. A közbeszűrt megjegyzésekből nyilvánvaló, hogy a caesareai püspök célja a babyloniai hagyomány együgyűségének pellengérré állítása volt. Ezért Berossus tudósításának csak azon részletei érdekelték, melyek a bizonyításra a legalkalmasabbaknak látszottak. A többit összevonta, elhagyta, mint reá nézve lényegtelen. Innen a zavar, a szakadozottság, a sok hiány és fogyatékoság, mely az elbeszélésnél jelenleg tapasztalható. De e megcsonkított excerptum is elegendő, hogy a hozzáértő fontos tanúságot merítsen belőle a Genesis első fejezete számára. A teremtést bevezető közleménnyel, a szörnyetegekkel és azoknak megsemmisítésével Budde se tudott semmit elkezdni. Nem is reflectál rájuk. Fejtegetéseit a chaossal kezdi. A babyloniai tradícióban mindeneiket megelőzőleg csak az Istenek léteztek és mellettök önállóan a chaos. Mutatis mutandis hasonlóképp beszél a Genesis is. Mi a chaosnak véget vet, az a világosság — Berossusnál úgy mint a Genesisben (1. mű). A kosmos, az ég és a föld, a chaos szétválasztásával jó létre egyik elbeszélésben épűgy mint a másokban (2. mű). A bibliai tudósítás ezután a szárazföld és tenger kialakulását közli (3. mű). Eusebius excerptáló tolla a részlet felett tovasiklott, de a „puszta föld“ említése világos útmutatás, hogy a babyloniai hagyományban is szó volt a szárazföld teremtéséről ugyanazon helyen, ahol az Irásban. Berossus töredéke a továbbiakban a „növénytermő“ földről beszél, miből ismét az következik, hogy előzőleg a növényzet létrehívásáról kellett szónak lennie (4. mű). Az égi testek teremtését (5. mű) mindkét elbeszélés ismeri. Igaz, hogy Eusebius szövegében legvégül történik róluk említés. De ez

¹⁾ Budde a görög szöveget csak kivonatossan közli. A teljes fordítás Smith, Chald. Gen. p. 38—42 és Gunkel, Schöpfung u. Chaos p. 17—20.

Eusebius pontatlanságának tudandó be, amint azt az ékiratok is bizonyítják. A halak és madarakról (6. mű) Berossus fragmentumában semmi se olvasható. Indokolt a feltevés, hogy ismét az excerpátor mulasztása oka a hiánynak. Az állatok és emberek (7. és 8. mű) létrejöveteléről szóló résznél a szöveg egészen zürzavaros. Berossus szavai és Eusebius megjegyzése, melyben a szavakat megismétli, ellenmondásban vannak egymással. Budde arra az eredményre jut, hogy az isteni vér és a föld csakis az emberek teremtésének szolgálhatott anyagául és így a dolog természetének megfelelőleg a babyloniai teremtéstörténetben is előbb az állatok jöttek létre s csak azután az emberek. A sorrend tehát itt is ugyanaz, mint az Irás elbeszélésében. A conclusio, melylyel Budde a vizsgálódást lezárja, az, hogy a babyloniai legenda, amennyire azt rekonstruálni sikerül, és Gn. 1 közleménye tartalmilag megegyező és hogy a bibliai teremtéstörténetnek a babyloniaiától való függése nem tagadható. Ez analysis értékes adalék Smith munkájához. Az ó-test.-i exegeta segítségére jött az assyriologusnak. Kiegészítette a bizonyítékokat, melyeket az ékiratok töredékei nem nyújtottak elég bőven. Egyes rokon vonások helyébe az egésznek azonoságát tette. Mind a 8 műről igyekezett igazolni, hogy azok a babyloniai elbeszélésben épúgy megvoltak, mint az izráeli hagyományban. Mindennek daczára a teremtéstörténet problémáját Budde se tudta végleg megoldani. A babyloniai legenda első része, a Tihâmat és Marduk, Thamte és Bel közötti összeütközés az ő fejtegetése után is ó-test.-i parallela nélkül maradt.

Az ásatások kezdete óta nemcsak a theologusoknak, de az assyriologusoknak érdeklődése is különösen azokra az emlékekre irányult, melyek az Ó-Testamentommal állottak több-kevesebb kapcsolatban. „Az ékiratok megfejtőinek figyelme mindenekelőtt a történeti tartalmú fiatalabb feliratokra összpontosult, legfőképpen azon assyr királyokéira, kik a judeai és izráeli királysággal egy korban éltek. Tiglathpileser, Salmanassar, Sargon, Sanherib, Asarhaddon és sok más régi uralkodónak közvetlenül az Ó-T-ra vonatkozó és a régi történetnek nem egy idáig homályos szakaszát váratlanul megvilágító feljegyzései voltak azok, melyek a kutatók erejét hosszú időn keresztül csaknem kizárólag lekötötték és a munkálkodást az assyr irodalom egyéb téerein háttérbe szorították.“¹⁾ A történet vizsgálatával együtt járt a földrajzi és ethnographiai adatok confrontálása. Ezt követték a többi körök. Minő hasonlóság, rokonság vagy összefüggés van a babyloniai és izráeli vallás, gondolkodás, cultura, mondák, elbeszélések, legendák, intézmények és szokások között? Mit ez irányban évtizedek buzgalma napfényre hozott,

¹⁾ Smith, Chald. Genesis p. 2.

azt Schrader egybeállította a Keilinschriften und das Alte Testament-ben. A munkának 2-ik kiadása 1883-ban jelent meg.¹⁾ Schrader versről-versre haladva végig megy az ÓT szövegén és mindenütt, ahol az ékiratok valami felvilágosítással szolgálnak, arról részletesen beszámol. Így nem rendszeresen feldolgozva, de szétszórta szóba kerülnek mindazon elemek, melyeket ő az ÓT-ban és az assyr-babyloniai közleményekben közöseknek tekint. A munka legfontosabb szakaszai azok, melyek a két nép vallásának érinkezési pontjairól referálnak. Schrader ezekre különös súlyt helyez és gazdag anyagot bocsát olvasóinak rendelkezésére. A vízőzön- és teremtéstörténetről úgy vélekedik, mint elődje Smith. Megtoldja Smith állításait avval, hogy az ó-test.-i *sabbath*-ot szintén babyloniai eredetűnek tekint. A babyloniaiak is ismerték a nyugalom napját. Nekik is voltak e nap megszentelésére vonatkozó szabályaik, melyek megegyeznek az Irás megfelelő szabályaival. A héberék bizonyára még Ur-Kasdimból hozták magokkal ez intézményt új hazájokba. (p. 18—22.)²⁾ Hogy *Jahve* Izrael Istene kezdettől fogva, azt a feliratok legalább is bizonytalanná teszik. A név Jahu formában megtalálható a syr-hamathi feliratokon is. Schrader egyelőre még nem mert határozottan dönteni az eredetiség kérdésében. Lehet, hogy a hamathiak Izráeltől kölcsönözték ez Istennevet. Viszont az sincs kizárva, hogy Jahu eredetileg babyloniai vagy assyr Istenség és hogy a kétfolyam vidékéről vándorolt nyugatra a héberékhez és arámokhoz. (p. 23—25.) A babyloniai bűnbeeséstörténetről nem lehet oly határozottan nyilatkozni, mint sokan ajánlatosnak tartják. Az az állítás, hogy a babyloniaiak ugyanúgy beszélték el az első emberpár bukását, mint az izráéliek, idáig nem igazolható. A legfőbb argumentum, a kép a középen látható fával és oldalt ülő két alakkal, a bizonyításra nem alkalmas. De elhamarkodott volna azt hirdetni, hogy a babyloniai hagyományban egyáltalán hiányzott a bűnbeesés legendája. Sőt nagyon is valószínű, hogy volt ily tartalmú elbeszélésük, melyet azonban idáig nem sikerült még felfedezni (p. 37). Babyloniból származnak az ó-test.-i *kerubok* és pedig azoknak nemcsak képzete, de neve is. Azonosak a babyloniai bikakolossusokkal, melyeknek formája, hivatása ugyanaz, mint az ó-test.-i. mythikus lényeké. (p. 39. 40).

Schrader munkája alapján könnyedén tájékozódást szerez-

¹⁾ Az első 1872-ben, a harmadik 1903-ban. Előbbit nem ismerem. Utóbbit Winckler és Zimmern dolgozták át oly lényegesen, hogy azt többé alig lehet Schrader munkájának tekinteni.

²⁾ Sayce az *Alte Denkmäler* stb. 21. és 22. oldalán azon véleménynek ad kifejezést, hogy a babyloniai legenda szerint is a teremtés valószínűleg 7 napra volt beosztva, a 7-ik napon történt a sabbath beigtatása épúgy mint a hogy Gn. 1—2, 4-ben olvasható.

het az érdeklődő, hogy már 20 esztendővel ezelőtt mily messzemenő kapcsolatot hirdettek assyriologusok és utánnok az ó-test-i kutatók tekintélyes része Babylonia és Izráel szellemi élete között. Előbbi volt a forrás, melyből utóbbi meglepő sokat merített. Izráel kezelője annak a tőkének, melyet Babylonia juttatott neki. A szellemi birtok legkülönbözőbb ágaiban feltűnő sokszor kölcsönző volt és nem önálló producens. Idegenből kapta mérték- és súlyrendszerét. Onnan importálta astronomiai ismereteit. Babyloniai mintára osztotta be a napnak és éjnek szakait. Vallásos gondolkozása telítve távolból hozzászakadt képzetekkel. Cultusa saturálva babyloniai intézményekkel. Babyloniai mythosokra visszamenő elbeszélések voltak jórészt szellemi tápláléka. Így tanították könyvben és kathedrán, szóval és írásban. Egy jelentős kérdésre azonban hiányzott a felelet. Eldöntetlen maradt, hogy mikor, mily körülmények között történt e mélyenjáró befolyásolás? Izráel története nem nyújtott alkalmas támaszpontokat, melyekből az időt a valószínűség szerint meg lehetett volna állapítani. Az exilium alatt a két nép közvetlen érintkezésben állott egymással. Magok az ó-test-i iratok tanuskodnak, hogy ez érintkezés nem mult el nyom nélkül Izráel számára. De eltekintve attól, hogy a babyloniai hatás már az exilium előtti izráeli irodalomban is erősen érezhető, azt, hogy a monotheista judeaiak egy sereg politheista mythost sajátítottak volna el a gyűlölt ellenségtől és azokat egy-két évtized alatt saját gondolkozásukhoz idomitották volna, semmikép se lehet plausibilissé tenni. Ugyanez áll az assyr korra. A VIII. és VII. század Izráel történetében a próféták szereplésének ideje. Ez időszakot harcz jellemzi minden ellen ami idegen. Nem hihető, hogy a nemzeti öntudat ébredésének napjaiban Babylonia idegen porté-kákkal tudta volna Izráelt elárasztani. Az Ur-Kasdimból kivándorló Ábrahám is aligha lehetett a két nép szellemi életének összekötő kapcsa. A patriarcha alakja annyira mondai szinezetű, hogy a vele való operálás a csomót nem hogy megoldja, de jobban összebogozza. A kérdés kérdés maradt. Azok szemében legalább, kik a nehézségek felett nem tudtak egyhamar elsiklani. Az 1888-ik esztendő a problémába fordulatot hozott. Az egyiptomi *El-Amarna* vidékén felláchok ásás közben ládákra bukkantak telve táblácskákkal. Rövid vizsgálat elegendő volt annak megállapítására, hogy a táblák III. és IV. Amenophis (1400 Kr. e.) idejéből valók és hogy részét képezték az egyiptomi állami archivumnak. Csaknem csupa levél a pharaohhoz intézve. Syriai, kanaani hivatalnokok jelentést tesznek bennök uralkodóiknak. Ázsiai fejedelmek Egyptom királyához fordulnak ügyes-bajos dolgaikban.¹⁾ A levelekben használt írás a babyloniai ékirás, a

¹⁾ A tell-el-amarnai leletről lásd C. Niebuhr, Die Amarnazeit. Aegypten
Theol. Szaklap. II. évf.

nyelv Babyloniának nyelve. Utóbbi körülmény nagy horderejű adatot jelentett a kutatás számára, Nyilvánvaló lón belőle, hogy Babylonia műveltségének az ó-kor népei között játszott szerepe sokkal régebb keletű és szélesebb körű volt, mint idáig gondolták. Már a Kr. előtti II. évezredben egész Előázsia a babyloniai cultura hatása alatt állott. A hatás oly messzire terjedt, hogy a közeli és távoli, kisebb és nagyobb tartományok diplomáciai érintkezését is ő szabályozta. Ő szolgáltatta a nyelvet, ő szolgáltatta az írást. E felfedezés megmutatta az utat a fenti kérdés megoldására. A tell-el-amarnai levelek ismerete után érthetővé vált, hogy mi módon kerülhettek a babyloniai elemek Izráel birtokába. Izráel nem első kézből kapta Babyloniától mindazt, amit onnan eredetnek lehet tekinteni. A közvetítést a kanaaniták eszközölték. Századokkal előbb, mintsem Izráel a határon megjelent, közöttök már közkézen forgott a mesopotámiai szellemnek annyi mindenféle productuma. Babyloniai számítás szerint számítottak, babyloniai mértékkel mértek, babyloniai mythosokat regéltek. Mint a bevándorolt és letelepült izráeliek mesterei azután a kanaaniták a saját tulajdonukkal együtt a kívülről kapottat is átszármaztatták utódaikra. És a gyermek Izráel beletanulva a kanaani kulturába, magába szívta a babyloniainak levegőjét is. Az elsajátítás ilyen módja mellett csak természetes, hogy a befogadás minden rázkódás és ellenkezés nélkül ment végbe. De kielégítő magyarázatot nyer az a gyakran hangoztatott észrevétel is, hogy a bibliai és babyloniai elbeszélések a meg egyezések mellett markáns eltéréseket is mutatnak. Izráelnek fél ezredéven át volt elegendő ideje, hogy az őseitől öröklött hagyományt a maga sajátos fejlődésének megfelelőleg lényegesen átalakítsa.

Vissza kell térnünk ismét a *teremtéstörténetre*. Smith és utána Budde az útnak csak felét járták meg. Megfejtettek annyit, hogy mily azonos vonások találhatók Gn. 1-ben és a babyloniai legendában. De Gn. 1 mit se szól arról a harcáról, mely a teremtést megelőzőleg a chaos szörnyetege és az Istenség között lejátszódott, s mely oly terjedelmes részt foglal el a babyloniai közleményben. Az azonosság bizonyítása ekként csonka maradt. A befejezés quadrált, a bevezetésnél nem volt mit összehasonlítani. Gunkel érdeme, hogy a hiányt pótolta és Tihâmat lázadását az izráeli traditióban is igazolta.¹⁾ Ugyan nem az Irás első perikopája, de ó-test.-i költők és proféták gyakran beszélnek Jahvénak egy rettenetes küzdelméről. Nem részletesen, hosszú elbeszélésben, csupán odavetett megjegyzésekben, Az ellenfél neve többszörösen

und Vorderasien um 1400 v. Chr. nach dem Tontafelfunde von El-Amarna 1899. Schrader, Keilinschr. u. d. Alte Testament 3-ik kiadás p. 192—203.

¹⁾ Gunkel, Schöpfung und Chaos 1895.

változik: Rahab, Livjathan, Tannin. Az eseményből, a róluk közlött leírásból azonban világos, hogy a három név mögött egy és ugyanazon alak rejlik. Mindhárman azonosak a chaossal, Tehommal, a babyloniai Tihāmattal. A chaos fellázadt, de Jahve szétzúzta őt és „mint egy dögöt meggyalázta“. A szörnyetegnek voltak segítő társai is. Ezeket erős karral szétszórta és ártalmatlanná tette. Egy és más helyből az is kitűnik, hogy az összeütközés a teremtés előtt történt. Jahve megküzdött a chaossal, legyőzte és azután a mindenséget formálta. A fennmaradt anyagból e vázlat érdekes részletekkel lehet kiegészíteni.¹⁾ Mi volt oka a lázadásnak? hogy nézett ki a szörnyeteg? milyenek voltak segítő társai? mint vonult Jahve a lázadók ellen? miként végzett velök? De az elmondottak is elegendők, hogy bárki a babyloniai mythost felismerje bennök. Jahve helyébe Bel-Mardukot téve mintha a babyloniai elbeszélőt hallaná az olvasó. Tárgy, szereplő személyek, idő, végkifejlés mindkettőnél megegyezik. Nem lehet kétséges, hogy a babyloniai teremtéslegenda bevezető szakasza szintén otthonos volt Izráelben. Sőt a megörzött töredékekből nagy vonásokban még a történetet is meg lehet rajzolni, melyen az elbeszélés az izráelieknél keresztülment. Mint sok egyéb terméke a babyloniai szellemnek a teremtésmythos is előbb a kanaaniták körében terjedt el. Tőlük vették át a benyomuló jövevények. Az izráeliek között kezdettől fogva igen kedvelt és gyakran megismételt elbeszélés volt az Istenségnek a chaos ellen folytatott háborúsága. Erre enged következtetni az a sok variáns, mely a legenda izráeli recenziójánál észlelhető. Itt Tehom, ott Rahab, amott Livjathánról regélték egy és ugyanazon eseményt. Itt sárkánynak, ott kígyónak képzelte a szörnyeteget a népies phantázia. Idővel e variánsokat különböző sors érte. Tehomot háttérbe szorította a három szerencsésebb vetélytárs. „Az elbeszélés elmondásánál ez utóbbiakat szerepeltették, bár előbbinek ugyanannyi jussa volt hozzá“. Eredeti lélek színei fakulni kezdtek. Az egykor élő alak lassanként holt anyaggá változott. Nem tűnt el ugyan teljesen a teremtés éléről, de a chaos personificációja a chaos materiájává lett. Így olvasható Gn. 1-ben is. Tehom itt már nem veszedelmes ellenfele Jahvének, hanem tehetetlen anyag, melyből az isteni szó az eget és földet létrehívja.¹⁾

Legvégül *Hammurabi törvénycodexéről* kell még röviden

¹⁾ Gunkel a következő helyekre hivatkozik: Rahabról szól Jes. 51^{9, 10}. Zs. 89¹⁰ stb. Job 26^{12, 13}, 9¹³, Zs. 87⁴, Jes. 30¹⁷, Zs. 40¹⁵. Livjathánról szól Zs. 74¹²⁻¹⁹. Jes. 27¹, Job 40²⁵⁻⁴¹²⁶. Zs. 104²⁵ stb. Job 3⁸. Tanninról szól Jes. 27¹, 51⁹. Job 7¹². Zs. 44²⁰, 74¹³. Ez. 29³ stb. 32² stb. Jer. 51³⁴.

²⁾ A teremtéstörténetre vonatkozólag lásd még Zimmern, *Biblische u. babylonische Urgeschichte* 1901. Schrader, *Keilinschr. u. d. Alte Testament*. 3. kiadás 488—514. Holzinger, *Genesis* 1898. p. 22.

emlékést tenni¹⁾. A de Morgan vezetése alatt álló francia expedíció 1897. óta folytatott ásatásokat a persa birodalom egykori fővárosában, Susában. A legbecesebb lelet, mivel az itt végzett kutatás dicsekedhetik, az a 2 m. magas diorittömb, melyre az első babyloniai király, a 2200 táján uralkodó Hammurabi vésette az általa hozott törvényeket. A mellső oldal felső részén egy relief látható. Samas Isten a trónon ül, egyik kezében íróvessző, a másikkban tábla, előtte Hammurabi áll és fogadja az Isten kikötését. A relief alatt és az oszlop hátsó oldalán columnákba osztva olvasható az a körülbelül 282 paragrafus, melylyel a király népe jogszolgáltatását szabályozta. Intézkedései a polgári élet minden viszonyaira kiterjednek. A házassági és örökösödési jog, a vagyonbiztonság, becsület- és életvédelem, letétek, adósság, zálogolás, felelősség, polgári köteleességek, büntetések, törvényszéki eljárás, gyermekek és szülők, szabadok és rabszolgák közötti viszony külön-külön szóba kerülnek. E corpus juris a legrégebb az effajta emlékek sorozatában. Mi iránta az ó-test.-i kutató érdeklődését különösen felkelti, az a körülmény, hogy Hammurabi codexé és a Thóra szabályai lépten-nyomon fedik egymást. „Az egyes jogi köröknek átvizsgálása a Hammurabi codexében és Izráel thórájában alakilag és tartalmilag megegyező szabványoknak oly számát eredményezi, hogy e jelenség sem véletlen találkozásból, sem hasonló viszonyok hatásából meg nem magyarázható. Mert ily hasonlóság nem volt még sem a régi Izráel, mely a nomád állapotból a földművelő állapotba ment át, sem a királyok korabeli Izráel között egy részről és a magas kultúrfokra emelkedett babyloniai birodalom között, hol a földművelés mellett a kereskedelem, ipar és tudomány teljes virágjában állott, másrészt. A parallelák túlnyomólag a Szövetségkönyvre vonatkoznak, kevésbé a Deuteronomiumra és legkevésbé a Papi codexre. Ez onnan érthető, mert a Szövetségkönyv csaknem kizárólag polgárjogi anyagot tartalmaz a vallásos és kultikus előírások háttérbe szorításával és Hammurabi Codexé is határozottan polgári törvénykönyv kíván lenni.“²⁾

Ezzel az előzmények ismertetését lezárhatjuk. A továbbiakban könnyű lesz meggyőződni, hogy mi új Delitzsch felolvasásaiban és mi pusztán megisméltése annak, miről már ő előtte is tudott a kutatás.

Hornyánszky Aladár.

¹⁾ L. Winckler. Die Gesetze Hammurabis, das älteste Gesetzbuch der Welt 1903. (Der alte Orient 4. Jahrgang 4. Heft.) 2. Auflage. Oetli, Das Gesetz Hammurabis u. die Thora Israels 1903.

²⁾ Oetli. p. 85. 86.